

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ (1820 -1895)

"Αντι - Ντύρινγκ". Μ' αυτό τον τίτλο πέρασε στην ιστορία το κλασσικό έργο του Ένγκελς: "Η ανατροπή της επιστήμης από τον κ. Όυγκεν Ντύρινγκ", το οποίο γράφτηκε στο χρονικό διάστημα των ετών 1876-1878.

" Ο ρόλος του Ένγκελς στη δημιουργία, και ιδιαίτερα στην επεξεργασία, της θεωρίας που δίκαια φέρνει το όνομα του Μαρξ, είναι εξαιρετικά μεγάλος. Σ' αυτόν ανήκει η ολόπλευρη ανάπτυξη του διαλεκτικού υλισμού (η δημιουργία μιας ολοκληρωμένης διαλεκτικής - υλιστικής αντίληψης της φύσης), η επεξεργασία πολλών κεντρικών προβλημάτων του ιστορικού υλισμού, της διαλεκτικής λογικής, της πολιτικής οικονομίας, της θεωρίας του επιστημονικού κομμουνισμού, των προβλημάτων της τακτικής του επαναστατικού εργατικού κινήματος ". (Κ. Ιλίσεφ Λ. Φ., Φεντοσέγιεφ Π. Η. της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ, "Φιλοσοφικό Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό", εκδόσεις "Κ. Καπόπουλος", 1985).

ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Από το πρώτο μέρος του ιστορικού φιλοσοφικού έργου " ANTI - NTYPINΓK " εκδόσεις Αναγνωστίδη)

" Η άποψη πως το σύνολο των φυσικών φαινομένων βρίσκεται σε μια συστηματική αλληλουχία, ωθεί την επιστήμη στο ν' αποδείξει αυτή τη συστηματική αλληλουχία παντού, τόσο στα μεμονωμένα γεγονότα όσο και στο σύνολο. Αλλά μια επιστημονική αναπαράσταση εξαντλητική και τελειωτική των σχέσεων αλληλουχίας, η δημιουργία δηλαδή μέσα στη σκέψη μας μιας ακριβούς εικόνας του παγκόσμιου συστήματος όπου ζούμε, παραμένει κάτι αδύνατο τόσο για μας, όσο και για όλες τις εποχές. (...) Οι άνθρωποι βρίσκονται λοιπόν μπρος σε τούτη την αντίφαση: από τη μια να αποκτήσουν μια εξαντλητική γνώση του συστήματος του σύμπαντος στο γενικό συσχετισμό του και, από την άλλη, να μην μπορούν ποτέ να λύσουν ολοκληρωτικά αυτό το πρόβλημα, τόσο εξ' αιτίας της ίδιας τους της φύσης, όσο και εξ' αιτίας του συστήματος του σύμπαντος". (67)

" Για να μπορεί να μετράει ο άνθρωπος, δεν αρκεί μόνο να υπάρχουν τα μετρήσιμα αντικείμενα, αλλά είναι απαραίτητη και η ύπαρξη της ικανότητάς του' παραβλέπει κατά τη στιγμή της θεώρησης

αυτών των αντικειμένων όλες τις άλλες ιδιότητες εκτός του αριθμού των' αυτή όμως η ικανότητα είναι αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης ιστορικής εξέλιξης, που βασίζεται αποκλειστικά στην εμπειρία. Όπως την έννοια του αριθμού, έτσι και την έννοια του σχήματος την έχουμε πάρει αποκλειστικά από τον εξωτερικό κόσμο, και δεν ξεπήδησε καθόλου από το κεφάλι μας σαν προϊόν δήθεν της καθαρής σκέψης. (...) Τα καθαρά μαθηματικά λοιπόν έχουν σαν αντικείμενό τους τις μορφές του χώρου και τις ποσοτικές σχέσεις των αντικειμένων του πραγματικού κόσμου, δηλ. ένα υλικό πάρα πολύ πραγματικό. Το γεγονός όμως ότι αυτό το πραγματικό υλικό εμφανίζεται με μορφή εξαιρετικά αφηρημένη, σκεπάζει μόνο επιφανειακά την καταγωγή του από τον εξωτερικό κόσμο. Για να μπορέσουμε όμως να μελετήσουμε αυτές τις μορφές και τις σχέσεις στην καθαρότητά τους, πρέπει να τις αποσπάσουμε εντελώς από το αντικειμενικό περιεχόμενό τους, να παραμερίσουμε σαν κάτι αδιάφορο αυτό το περιεχόμενο. Μ' αυτόν ακριβώς τον τρόπο αποχτούμε σημεία χωρίς διαστάσεις, τις γραμμές χωρίς πάχος και πλάτος, τα α και β και τα χ και ψ, τις σταθερές δηλαδή και τις μεταβλητές, και μόνο στο τέλος φτάνουμε στις δικές μας ελεύθερες δημιουργίες και φαντασίες του νου, δηλαδή στα φανταστικά μεγέθη. Όσο κι αν τα μαθηματικά μεγέθη φαίνονται να βγαίνουν το ένα από τ' άλλο, αυτό δεν αποδείχνει την *a priori* καταγωγή τους, αλλά μόνο τη λογική συνοχή τους. (...) Όπως όλες οι άλλες οι άλλες επιστήμες, έτσι και τα μαθηματικά ξεπήδησαν από τις α ν ά γ κ ε ς των ανθρώπων : από την ανάγκη να μετρηθεί το έδαφος και η χωρητικότητα των δοχείων, από τη χρονολογία και τη μηχανική. Αλλά, όπως συμβαίνει σε όλους τους τομείς της νόησης, που σε κάποια ορισμένη βαθμίδα εξέλιξης, αποσπά από τον πραγματικό κόσμο τους νόμους που ανακαλύπτει με την αφαίρεση του πραγματικού, που τους αντιπαραθέτει στον πραγματικό κόσμο σαν κάτι το αυτοτελές, σαν νόμους που έρχονται απ' έξω, αλλά που πρέπει να συμμορφώνεται σύμφωνα μ' αυτούς ο κόσμος. Έτσι συνέβησαν τα πράγματα και με την κοινωνία και το κράτος (...)" (68-69)

" Η ενότητα του κόσμου δεν συνίσταται αποκλειστικά στο Είναι του, (ύπαρξή του) μ' όλο που η ιδιότητα αυτή, δηλαδή το Είναι του, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της ενότητάς του, γιατί ο κόσμος πρέπει πρώτα να ε ί ν α ι, να υπάρχει προτού μπορέσει να είναι ενιαίος. Η πραγματική ενότητα του κόσμου συνίσταται στην υλικότητά του, κι αυτό δεν αποδείχτηκε με μερικές ταχυδαχτυλογικές, φραστικές ακροβασίες, αλλά ύστερα από μια μακρόχρονη και επίπονη εξέλιξη της φιλοσοφίας και των φυσικών επιστημών". (76)

" Ένα πράγμα είναι φανερό : το άπειρο που έχει τέλος αλλά δεν έχει αρχή, δεν είναι ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο άπειρο από το άπειρο που έχει αρχή, αλλά δεν έχει τέλος". (85)

" Αν κάποτε ο κόσμος βρίσκονταν σε μια παρόμοια κατάσταση, σε μια κατάσταση όπου δε συντελούνταν καμμιά απολύτως αλλαγή, ερωτάται τότε, πώς, με ποιο τρόπο μπόρεσε να περάσει απ' αυτή την κατάσταση στην αλλαγή; Το απόλυτα αμετάβλητο, και πολύ περισσότερο, μάλιστα, αν βρίσκονταν σ' αυτή την κατάσταση προαιώνια, δεν μπορεί με κανένα τρόπο να βγει από μόνο του απ' αυτή την κατάσταση της αιώνιας ακινησίας και να περάσει στην κατάσταση της κίνησης και της αλλαγής. Θα πρέπει λοιπόν απ' έξω από τον κόσμο, δηλαδή έξω απ' τον εαυτό του να ήρθε η "πρώτη ώθηση" , που τον έβαλε σε κίνηση. Και, όπως ξέρουμε, η "πρώτη ώθηση", είναι ένας άλλος τρόπος έκφρασης της έννοιας του Θεού" . (88)

" Η Καντιανή θεωρία της γένεσης όλων των σημερινών ουράνιων σωμάτων από περιδινούμενα νεφελώματα, αποτελεί την μεγαλύτερη πρόοδο που έκανε η αστρονομία, από τον Κοπέρνικο και δώθε. Για πρώτη φορά κλονίστηκε η άποψη ότι η φύση δεν έχει ιστορία μέσα στο χρόνο. Ως τότε θεωρούσαν ότι τα ουράνια σώματα παρέμειναν από την αρχή, στις ίδιες πάντα τροχιές και καταστάσεις. Και αν ακόμα, πάνω στα διάφορα ουράνια σώματα, τα οργανικά όντα πέθαιναν, ωστόσο τα γένη και τα είδη θεωρούνται αμετάβλητα. Βέβαια, η φύση βρισκόταν ολοφάνερα σε αδιάκοπη κίνηση, αλλά αυτή η κίνηση εμφανιζόταν σαν μια σταθερή επανάληψη των ίδιων λειτουργιών. Σ' αυτή την αντίληψη, που ανταποκρινόταν ολότελα στο μεταφυσικό τρόπο σκέψης, ο Καντ άνοιξε το πρώτο ρήγμα (...). (93)

" Και όμως το πράγμα είναι αρκετά απλό. Η κίνηση είναι ο τρόπος ύπαρξης της ύλης. Ποτέ και πουθενά δεν υπήρξε ύλη χωρίς κίνηση, κι ούτε μπορεί να υπάρξει. Κίνηση μέσα στο χώρο του διαστήματος, μηχανική κίνηση μικρότερων μαζών επάνω σε κάθε ξεχωριστό ουράνιο σώμα, κραδασμός μορίων με τη μορφή της θερμότητας ή του ηλεκτρικού ή μαγνητικού ρεύματος, ή τη μορφή χημικών ενώσεων και αποσυνθέσεων, οργανική ζωή. Κάθε ξεχωριστό άτομο ύλης μέσα στο σύμπαν, βρίσκεται, σε κάθε δοσμένη στιγμή, στη μια ή στην άλλη μορφή απ' αυτές ή και σε περισσότερες ταυτόχρονα μορφές κίνησης. Κάθε ηρεμία, κάθε ισορροπία είναι μόνο σχετική, δεν έχει νόημα παρά μόνο σχετικά προς τη μια ή την άλλη, την ορισμένη μορφή κίνησης. Π.χ. ένα σώμα μπορεί να βρίσκεται πάνω στη γη και σχετικά μ' αυτήν σε μηχανική ισορροπία, δηλαδή μηχανικά να ισορροπεί' αυτό όμως δεν το εμποδίζει καθόλου να συμμετέχει στην κίνηση της γης, καθώς και στην κίνηση όλου του ηλιακού συστήματος (...). 'Υλη χωρίς κίνηση είναι αδιανόητη, όσο και η κίνηση χωρίς ύλη. (...)

Για να φτάσει κανείς στην έννοια της απόλυτης ακινησίας της ύλης, πρέπει να φανταστεί μια σχετική μηχανική ισορροπία, στην οποία μπορεί να βρίσκεται ένα σώμα πάνω σε τούτη τη γη , σαν απόλυτη ηρεμία που, εν συνεχεία, μεταφέρεται σε όλο το σύμπαν (...). Η

μεταβίβαση μιας κίνησης, όπως συμβαίνει πολύ συχνά, είναι μια διαδικασία κάπως πολύπλοκη, μια διαδικασία που ξετυλίγεται σε διάφορα στάδια, γι' αυτό μπορεί κανείς ν' αναβάλει πρακτικά αυτή τη μεταβίβαση για μια οποιαδήποτε άλλη στιγμή, παραλείποντας να θέσουμε σε κίνηση τον τελευταίο κρίκο της αλυσίδας. " (97-99)

" Βέβαια, είναι σκληρό το καρύδι και πικρό το χάπι για το μεταφυσικό μας, το γεγονός, ότι η κίνηση είναι απαραίτητο να βρίσκει το μέτρο της στο αντίθετό της, δηλαδή στην ηρεμία. (...) Για τη διαλεκτική αντίληψη, η δυνατότητα να εκφραστεί η κίνηση στο αντίθετό της, την ηρεμία, δεν παρουσιάζει καμμία απολύτως δυσκολία. Γι' αυτήν όλη αυτή η αντίθεση, όπως είδαμε, είναι μόνο σχετική' απόλυτη ηρεμία, απόλυτη ισορροπία δεν υπάρχει. Κάθε ξεχωριστή κίνηση τείνει προς την ισορροπία, η καθολική πάλι κίνηση καταργεί την ισορροπία. Έτσι η ηρεμία και η ισορροπία, όπου εμφανίζονται, είναι το αποτέλεσμα μιας σχετικής κίνησης και είναι αυτονόητο, ότι αυτή η κίνηση μπορεί να μετρηθεί από τα αποτελέσματά της, να εκφραστεί με τα αποτελέσματά της και, ξεκινώντας απ' αυτά, να ξαναποκατασταθεί με τη μια ή την άλλη μορφή. " (101)

" Όπου κι αν γυρίσουμε δηλαδή το βλέμμα μας, στο έργο του κ. Ντύρινγκ, σκοντάφτουμε πάνω σε κάποια "κακά χωνεμένη" ("Kruditat") γνώση του Χέγκελ, που, χωρίς καμμιάν ενόχληση μας την σερβίρει σαν δικιά του βαθυστόχαστη επιστήμη". (107)

" Αλλά το να ορίζεις τη ζωή σαν την ανταλλαγή της οργανικής ύλης, σημαίνει να ορίζεις τη ζωή σαν τη ζωή (...) Ανταλλαγή της ύλης, σαν τέτοια συντελείται και έξω από τη λειτουργία της ζωής. Υπάρχει μια ολόκληρη σειρά από παρόμοιες λειτουργίες στη χημεία, που, όταν τις τροφοδοτούμε επαρκώς με τις απαραίτητες ύλες, αναπαραγάγουν πάντα τους ίδιους τους όρους, και μάλιστα με τέτοιο τρόπο, ώστε μόνο ένα ορισμένο σώμα να είναι ο διαρκής φορέας της λειτουργίας. Έτσι συμβαίνει π.χ. στην παρασκευή θειϊκού οξέος με την καύση του θείου. (...) " (126)

" Ο βράχος π.χ. που έχει διαβρωθεί, δεν είναι πια ο παλιός βράχος' το μέταλλο που οξυδούται, μετατρέπεται σε σκουριά. Αλλά αυτό που, για τα δίχως λεύκωμα σώματα, είναι αιτία καταστροφής, για το λεύκωμα είναι β α σ ι κ ό ρ ο ς ύ π α ρ ξ η ς. Τη στιγμή που θα σταματήσει αυτή η αδιάκοπη μετατροπή των συστατικών στοιχείων μέσα στο λευκωματούχο σώμα, δηλαδή αυτή η διαρκής εναλλαγή αφομοίωσης και αφετεροίωσης, από αυτή ακριβώς τη στιγμή, παύει να υπάρχει σαν ατομικότητα το λευκωματούχο σώμα, αποσυντίθεται, δηλαδή π ε θ α ί ν ε ι.

Η ζωή, δηλαδή ο τρόπος ύπαρξης του λευκωματούχου σώματος, συνίσταται λοιπόν πρώτ' απ' όλα, στο ότι σε κάθε στιγμή είναι το ίδιο με τον εαυτό του, αλλά ταυτόχρονα και κάτι άλλο, και αυτό όχι σαν συνέπεια μιας λειτουργίας, η οποία του επιβάλλεται απ' τα έξω, όπως συμβαίνει στα δίχως ζωή σώματα. Απεναντίας, η ζωή, η ανταλλαγή δηλαδή της ύλης που γίνεται με τη θρέψη και την αποβολή, είναι μια λειτουργία που συντελείται από μονάχη της, που είναι συμφυής, έμφυτη στον φορέα της, δηλαδή το λεύκωμα, και που χωρίς αυτή τη λειτουργία δεν μπορεί να υπάρξει λεύκωμα. (...) Για να μάθουμε με τρόπο πραγματικά εξαντλητικό τι είναι η ζωή, θα έπρεπε να ανατρέξουμε σε όλες τις μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται, από την κατώτατη, ως την ανώτατη. Όμως, για την καθημερινή χρήση, και οι τέτοιοι, οι ατελείς ορισμοί είναι πολύ βολικοί και κάποτε μάλιστα μας είναι δύσκολο να κάνουμε χωρίς αυτούς' άλλωστε δεν μπορούν να μας βλάψουν, εφόσον δεν ξεχνούμε τις αναπόφευκτες ελλείψεις τους. " (128,129)

" Ο σκύλος αναγνωρίζει στο πρόσωπο του αφεντικού του, το Θεό του, αν και το αφεντικό αυτό μπορεί νάναι ο μεγαλύτερος παλιάνθρωπος". (133)

" Γιατί το πολυτιμότερο συμπέρασμα, σ' αυτή την περίπτωση, θα ήταν: γινόμαστε περισσότερο δύσπιστοι απέναντι στη σημερινή μας γνώση, μια και, κατά πάσα πιθανότητα, βρισκόμαστε μάλλον στην αρχή της ιστορίας της ανθρωπότητας και οι γενεές που θα διορθώσουν εμάς, θα πρέπει να είναι πολύ περισσότερες από κείνες που εμείς είμαστε σε θέση να διορθώσουμε τη γνώση τους - και πολύ συχνά με αρκετή περιφρόνηση". (133)

" Το ίδιο συμβαίνει με τις αιώνιες αλήθειες. Αν η ανθρωπότητα έφτανε ποτέ στο σημείο να ενεργεί μόνο σύμφωνα με αιώνιες αλήθειες, με αξιώματα που να έχουν αυτόνομη ισχύ και απόλυτο δικαίωμα πάνω στην αλήθεια, θα έφτανε τότε στο σημείο εκείνο, όπου ο διανοητικός κόσμος, θα έχει φτάσει στο έσχατο όριο της απειρότητάς του, και έτσι θα έχει κατορθωθεί το περιβόητο θαύμα να έχει δηλαδή αριθμηθεί το αναρίθμητο. (134)

Αλλά μήπως υπάρχουν, παρ' όλα αυτά, αλήθειες, που να είναι τόσο σταθερές, ώστε κάθε αμφιβολία, σχετικά μ' αυτές, να μας φαίνεται σαν συνώνυμο της τρέλλας;

Το ότι δύο επί δύο ίσον τέσσερα, το ότι οι τρεις γωνίες ενός τριγώνου ισούνται με δυο ορθές, το ότι το Παρίσι βρίσκεται στη Γαλλία, το ότι χωρίς τροφή ο άνθρωπος πεθαίνει της πείνας, δεν είναι τέτοιες αλήθειες; Υπάρχουν λοιπόν α ι ώ ν ι ε ς αλήθειες, αλήθειες οριστικές

και τελεσιδικες;

Βέβαια. Μπορούμε να χωρίσουμε όλο το χώρο της γνώσης σύμφωνα με τον παλιό, γνωστό τρόπο, σε τρία μεγάλα τμήματα. Το πρώτο περιλαμβάνει όλες τις επιστήμες που ασχολούνται με την δίχως ζωή φύση και που, περισσότερο ή λιγότερο, μπορούν να υπαχθούν σε μαθηματικό χειρισμό: μαθηματικά, αστρονομία, μηχανική, φυσική, χημεία. Αν κανείς έχει κέφι να χρησιμοποιεί μεγάλα λόγια για τα πιο απλά πράγματα, τότε μπορεί να ειπεί ότι, ο ρ ι σ μ έ ν α πορίσματα αυτών των επιστημών, αποτελούν αιώνιες αλήθειες, οριστικές αλήθειες και αμετάκλητες 'γι' αυτό το λόγο ονόμασαν αυτές τις επιστήμες θ ε τ ι κ έ ς. Εν τούτοις κάτι τέτοιο, δεν ισχύει απόλυτα για όλα τα πορίσματα. Με την εισαγωγή των μεταβλητών μεγεθών και την επέκταση της μεταβλητότητας των μεγεθών αυτών ως το άπειρα μικρό και το άπειρα μεγάλο, τα συνήθως τόσο αυστηρών αρχών μαθηματικά, διέπραξαν το προπατορικό αμάρτημα' έφαγαν δηλαδή το μήλο της γνώσης, που τους άνοιξε το δρόμο των πιο γιγάντιων επιτυχιών, αλλά ταυτόχρονα και το δρόμο της πλάνης. Από τότε, η η παρθενική κατάσταση της απόλυτης ισχύς, της απρόσβλητης αποδεικτικής ικανότητας του καθετί που αναφέρεται στα μαθηματικά, πήγε για πάντα περίπατο' άρχισε η βασιλεία των αντιρρήσεων και μάλιστα, φτάσαμε στο σημείο όπου οι περισσότεροι άνθρωποι χρησιμοποιούν τον διαφορικό και ολοκληρωτικό λογισμό, όχι γιατί καταλαβαίνουν τι κάνουν, αλλά από πίστη, εφ' όσον ως τώρα τα αποτελέσματα του λογισμού αυτού, βγαίνουν πάντα σωστά. Στην αστρονομία και τη μηχανική τα πράγματα είναι ακόμη χειρότερα' όσο για τη φυσική και τη χημεία οι υποθέσεις και όχι οι βεβαιότητες μας κυκλώνουν σαν σμάρι από μέλισσες. Άλλωστε δε θα μπορούσε να γίνει κι αλλιώς. Στη φυσική, έχουμε να κάνουμε με την κίνηση των μορίων, στη χημεία με το σχηματισμό των μορίων από άτομα, κι αν η συμβολή των κυμάτων φωτός, δεν είναι μύθος, τότε δεν έχουμε απολύτως καμμιάν ελπίδα, να δούμε ποτέ με τα μάτια μας αυτά τα ενδιαφέροντα πράγματα. Οι οριστικές και τελεσιδικες αλήθειες, όσο περνάει ο καιρός, γίνονται όλο και πιο πολύ, κατά τρόπο απίστευτο σπάνιες.

Σε ακόμα χειρότερη θέση βρισκόμαστε στον τομέα της γεωλογίας, που από τη φύση της ασχολείται κυρίως με εξελίξεις στις οποίες όχι μονάχα εμείς, αλλά κανένας άνθρωπος δεν παραβρέθηκε. (...) Η δεύτερη ομάδα επιστημών είναι εκείνη που περιλαμβάνει την έρευνα των ζωντανών οργανισμών. Στον τομέα αυτό παρουσιάζεται μια τέτοια ποικιλία αμοιβαίων σχέσεων και αιτιοτήτων, που όχι μόνο κάθε πρόβλημα που λύνεται, ανακινεί αναρίθμητα νέα προβλήματα, αλλά και το κάθε ξεχωριστό πρόβλημα βρίσκει τη λύση του μόνο κατά στάδια, δηλαδή ύστερα από μια ατέλειωτη σειρά ερευνών, που συχνά απαιτούν αιώνες. (...)

Ακόμα χειρότερα παρουσιάζονται τα πράγματα για τις αιώνιες αλήθειες στην τρίτη ομάδα επιστημών, των ιστορικών επιστημών, που ερευνούν τους όρους της ζωής των ανθρώπων, τις κοινωνικές τους σχέσεις, τις μορφές του δικαίου και του κράτους και το ιδεολογικό τους εποικοδόμημα, τη φιλοσοφία, την θρησκεία, την τέχνη κλπ, στην ιστορική τους διαδοχή και στην τωρινή τους κατάσταση. Στην οργανική φύση τουλάχιστον έχουμε να κάνουμε με μια σειρά διαδοχικών εξελίξεων και λειτουργιών οι οποίες, στο βαθμό που μπορούμε να τις παρακολουθήσουμε άμεσα, επαναλαμβάνονται αρκετά κανονικά μέσα στα πλαίσια πολύ πλατιών ορίων.

Από την εποχή του Αριστοτέλη τα είδη του οργανικού κόσμου παρέμειναν, σε γενικές γραμμές, τα ίδια, αμετάβλητα. Στην ιστορία του ανθρώπου και της κοινωνίας, αντίθετα, οι επαναλήψεις των καταστάσεων αποτελούν την εξαίρεση και όχι τον κανόνα (...) Και όπου τυχόν παρουσιάζονται τέτοιες επαναλήψεις, δεν συντελούνται ποτέ κάτω από τις ίδιες ακριβώς συνθήκες (...) Είναι όμως αξιοπρόσεχτο, ότι ακριβώς σε αυτόν τον τομέα, συναντάμε συχνότερα τις δήθεν αιώνιες αλήθειες, τις οριστικές, τις τελεσίδικες αλήθειες". (134-138)

" Αν λοιπόν με την αλήθεια και την πλάνη δεν προχωρήσαμε ούτε ένα βήμα, ακόμα λιγότερο θα πετύχουμε με το καλό και το κακό. Η αντίθεση αυτή αναφέρεται αποκλειστικά στο χώρο της ηθικής, δηλαδή σε έναν τομέα που ανήκει στην ιστορία των ανθρώπων, και εδώ ακριβώς είναι που οι οριστικές και τελεσίδικες αλήθειες είναι οι πιο σπάνιες. Από λαό σε λαό, από εποχή σε εποχή έχει αλλάξει τόσο πολύ το περιεχόμενο των εννοιών του καλού και του κακού, που πολύ συχνά φτάνουν κυριολεκτικά στην αντίφαση. (...) Αν παρουσιάζονταν τόσο απλά τα πράγματα, δε θα υπήρχε καμμία διαφωνία σχετικά με την έννοια του καλού και του κακού και ο καθένας θα ήξερε τι είναι καλό και τι κακό. Όταν λοιπόν βλέπουμε, πως οι τρεις τάξεις της σύγχρονης κοινωνίας, η φεουδαρχική αριστοκρατία, η αστική τάξη και το προλεταριάτο, έχουν η καθεμία τους την δική τους ξεχωριστή ηθική, τότε δεν μπορούμε παρά να βγάλουμε το συμπέρασμα, ότι οι άνθρωποι, συνειδητά ή ασυνείδητα, αντλούν σε τελευταία ανάλυση, τις ηθικές τους αντιλήψεις, από τις πραγματικές σχέσεις πάνω στις οποίες στηρίζεται η ταξική τους τοποθέτηση, δηλαδή από τις οικονομικές σχέσεις μέσα στις οποίες παράγουν και ανταλλάσσουν." (142,143,144)

" Σε μια κοινωνία, όπου τα κίνητρα της κλοπής θα έχουν εκλείψει, και όπου, κατά συνέπεια, το πολύ-πολύ μόνο τρελλοί μπορεί να συνεχίζουν να κλέβουν, φαντάζεσθε πόσο θα γελούσαν οι άνθρωποι με το κήρυγμα της ηθικής, που θα διαλαλούσε με επισημότητα την αιώνια αλήθεια : ου κλέψεις ! (...) Εμείς υποστηρίζουμε αντίθετα, ότι κάθε ηθική θεωρία του παρελθόντος, είναι σε τελευταία ανάλυση, δημιουργήμα της εκάστοτε οικονομικής κατάστασης της κοινωνίας. Και

ότι, όπως η κοινωνία εξελισσόταν ως τώρα μέσα σε ταξικές αντιθέσεις, έτσι κι η ηθική ήταν πάντα ταξική ηθική' και είτε δικαιολογούσε την κυριαρχία και τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, είτε, μόλις η καταπιεζόμενη τάξη γινόταν αρκετά ισχυρή, αντιπροσώπευε την αγανάκτηση ενάντια σ' αυτή την κυριαρχία, και τα μελλοντικά συμφέροντα των καταπιεζομένων. (...) Μια ηθική πραγματικά ανθρώπινη, που θα ξεπερνά τις ταξικές αντιθέσεις και τις ταξικές επιβιώσεις στη συνείδηση των ανθρώπων είναι δυνατή μόνο σε μια βαθμίδα κοινωνικής ανάπτυξης, που όχι μόνο θάχει ξεπεράσει, αλλά και θάχει ξεχάσει στην πράξη της ζωής, τις ταξικές αντιθέσεις. (144,145)

" Ταξινόμηση των ανθρώπων σε δυο αυστηρά ξεχωριστές ομάδες, δηλαδή σε ανθρώπους με ανθρωπιά και σε κτηνανθρώπους, σε καλούς και κακούς, σε πρόβατα και τράγους (...) κάνει μόνο ο Χριστιανισμός που πολύ συνεπέστερος έχει και τον παγκόσμιο κριτή που κάνει αυτό το χωρισμό". (153)

" Είναι γνωστό ωστόσο πως η αστική τάξη, από τη στιγμή που προβάλλει από το κουκούλι της φεουδαρχικής μπουρζουαζίας, από τη στιγμή που η μεσαιωνική τάξη μετατρέπεται σε σύγχρονη τάξη, συνοδεύεται μόνιμα και αναπόφευκτα από τον ίσκιό της, το προλεταριάτο. Το ίδιο και οι αστικές διεκδικήσεις για ισότητα, συνοδεύονται από τις προλεταριακές διεκδικήσεις για ισότητα. (...) Το πραγματικό, το ουσιαστικό περιεχόμενο του προλεταριακού αιτήματος για ισότητα είναι και παραμένει το αίτημα της κ α τ α ρ η σ η σ τ ω ν τ ά ξ ε ω ν. Κάθε αίτημα για ισότητα που τραβάει παραπέρα, καταντάει αναγκαστικά παραλογισμός." (161,162)

" Ελευθερία της βούλησης δεν σημαίνει λοιπόν τίποτ' άλλο έξω από την ικανότητα να μπορούμε να αποφασίζουμε με γνώση των πραγμάτων. Όσο λοιπόν πιο ε λ ε ύ θ ε ρ η είναι η κρίση ενός ανθρώπου σχετικά με ένα ορισμένο ζήτημα, τόσο πιο μεγάλη είναι η α ν α γ κ α ι ό τ η τ α που χαρακτηρίζει το περιεχόμενο αυτής της κρίσης' ενώ η αβεβαιότητα, που στηρίζεται στην άγνοια, και που εκλέγει φαινομενικά αυθόρμητα ανάμεσα σε πολλές, αλλά διαφορετικές και αντιφατικές δυνατότητες μιαν απόφαση, εκδηλώνει μ' αυτό τον τρόπο μόνο την ανελευθερία της, την υποταγή της στο αντικείμενο το οποίο ίσα-ίσα όφειλε να υποτάξει. / Η ελευθερία συνίσταται επομένως στην κυριαρχία μας τόσο πάνω στον εαυτό μας όσο και πάνω στην εξωτερική φύση, κυριαρχία που στηρίζεται πάνω στη γνώση της φυσικής αναγκαιότητας. Η ελευθερία είναι λοιπόν αναγκαστικά προϊόν της ιστορικής εξέλιξης" .(171,172)

" Αλλά τα πράγματα αλλάζουν τελείως, μόλις τα μελετήσουμε στην κίνησή τους, στην αλλαγή τους, στη ζωή τους, στην αμοιβαία

τους αλληλεπίδραση. Τότε πέφτουμε αμέσως πάνω σε αντιφάσεις. Η ίδια άλλωστε η κίνηση, αποτελεί μίαν αντίφαση' (...) Αν ακόμα κι η απλή μηχανική μετατόπιση περιέχει μέσα της μίαν αντίφαση, το ίδιο πρέπει να ισχύει και μάλιστα πολύ περισσότερο στις ανώτερες, τις πιο σύνθετες μορφές κίνησης της ύλης και ιδιαίτερα στην οργανική ζωή και στην εξέλιξή της. " (181)

" Η ύλη σαν τέτοια είναι μια καθαρή αφαίρεση' ένα γνήσιο δημιούργημα της ανθρώπινης σκέψης. Η ύλη, σαν έννοια, συγκρινόμενη με τα συγκεκριμένα υλικά σώματα, δεν έχει αντικειμενική ύπαρξη. Αφού αφαιρέσουμε από τα πράγματα του αντικειμενικού κόσμου τις ποιοτικές εκείνες διαφορές που τα ξεχωρίζουν μεταξύ τους, περιλαμβάνουμε εκείνο το κοινό, το σωματικό που υπάρχει σε όλα, στην έννοια της ύλης. Όταν λοιπόν οι φυσικοί προσπαθούν να προσδιορίσουν την ύλη σαν τέτοια, και να αναγάγουν τις ποιοτικές διαφορές των πραγμάτων, σε καθαρά ποσοτικές διαφορές, ή σε συνδυασμούς των απειροελάχιστων σωματιδίων, κάνουν το ίδιο πράγμα με κείνους που προσπαθούν ανάμεσα στα κεράσια, στα αχλάδια, στα μήλα, να βρουν και το φ ρ ο ύ τ ο σαν φρούτο' ή ανάμεσα στα σκυλιά, στις γάτες, στα πρόβατα, να δουν το θηλαστικό σαν τέτοιο, ή ανάμεσα στα συγκεκριμένα μέταλλα, το μέταλλο, σαν τέτοιο' ή ανάμεσα στις τόσες πολλές και διαφορετικές κινήσεις, την κίνηση, σαν τέτοια. (...) Το ότι η αντίληψη λοιπόν κατά την οποία η ύλη μπορεί να προσδιορισθεί μόνο ποσοτικά και είναι από ποιοτική άποψη ταυτόσημη, ίδια δηλαδή με τον εαυτό της, αποτελεί "μια στενή μαθηματική άποψη", και είναι η άποψη του "μηχανιστικού" Γαλλικού υλισμού του ΙΗ' αιώνα, το απόδειξε από καιρό ο Χέγκελ. Μια τέτοια επίσης αντίληψη σημαίνει επιστροφή προς τα πίσω, προς τον Πυθαγόρα, που θεωρούσε τον αριθμό (τον ποσοτικό δηλαδή προσδιορισμό) σαν την ουσία των πραγμάτων." (498,499).

* Τ' αποσπάσματα έχουν επιλεγεί και δακτυλογραφηθεί από τον Κ. Γ. Νικολουδάκη